

به نام دانای بزرگ

هستنی بخش

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

عنوان

بررسی تطبیقی حق حریم خصوصی در ایران و آمریکا

نگارش

محسن تبار

استاد راهنما

دکتر محمد جواد جاوید

استاد مشاور

دکتر رضا طجرلو

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته حقوق بشر

اردیبهشت ۱۳۹۱

جهت خالی نبودن عریضه؛

**این اثر هدیه بسیار ناچیزی است به تمامی انسان‌هایی که به حریم خصوصی
دیگران احترام می‌گذارند**

از راهنمایان های دکترا جاوید کمال تشکر را داریم

چکیده

حق حریم خصوصی یکی از مهمترین مصادیق حقوق بشر است و در مبانی فقهی و دینی و اسناد بین‌المللی و نظام‌های حقوقی اغلب کشورهای جهان مطرح و به رسمیت شناخته شده است. این پژوهش با نگاهی تطبیقی به دستاوردهای دو نظام حقوقی ایران و آمریکا، نشان می‌دهد که قوانین حمایتی خاصی در زمینه حریم خصوصی در این نظام‌های حقوقی وجود دارد. با این حال فرضیه پژوهش بر این پایه استوار بوده است که قوانین و مقررات ایران و آمریکا، از جامعیت مورد نیاز در حمایت از حق حریم خصوصی برخوردار نبوده و به علت فقدان یا کمبود ضمانت اجرایی لازم در این حوزه، قادر به صیانت کامل از حریم خصوصی افراد نیستند. لذا با مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته در روند پژوهش، این نتیجه حاصل شد که در هر دو نظام حقوقی ایران و آمریکا، در رابطه با حق حریم خصوصی، قوانینی به صورت پراکنده و موردی به تصویب رسیده اما این قوانین برای حمایت از حریم خصوصی شهروندان کافی نیستند و علیرغم وجود قوانین نسبتاً مطلوب، بعضاً شاهد نقض حریم خصوصی افراد در این دو کشور بوده‌ایم.

واژگان کلیدی

حقوق بشر، حریم خصوصی، حوزه عمومی، دولت، امنیت، آزادی اطلاعات، ایران، آمریکا.

فهرست اجمالی

مقدمه	۱
بخش اول: کلیات	۶
۱- اهمیت حریم خصوصی	۹
۲- مفهوم حریم خصوصی	۱۱
۳- پیشینه و تحولات حریم خصوصی	۲۰
۴- جنبه‌ها و مصادیق مختلف حریم خصوصی	۲۳
۵- نتیجه‌گیری بخش اول	۲۸
بخش دوم: دولت و حریم خصوصی	۳۰
۱- رویکرد نظری به حضور دولت در حوزه خصوصی	۳۲
۲- دولت و مصلحت	۴۴
۳- دولت و امنیت	۴۷
۴- نتیجه‌گیری بخش دوم	۵۱
بخش سوم: حق حریم خصوصی اشخاص در حقوق ایران و آمریکا	۵۲
۱- حریم جسمانی اشخاص در حقوق ایران و آمریکا	۵۳
۲- حریم اطلاعات شخصی در حقوق ایران و آمریکا	۶۸
۳- حریم خصوصی فیزیکی و خلوت اشخاص در حقوق ایران و آمریکا	۸۷
۴- حریم ارتباطات خصوصی در حقوق ایران و آمریکا	۹۶
۵- فضای سایبر و حریم خصوصی در حقوق ایران و آمریکا	۱۰۷
۶- فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی(ره) و حریم خصوصی	۱۱۷
۷- نتیجه‌گیری بخش سوم	۱۲۲
نتیجه‌گیری	۱۲۵
منابع	۱۳۰

"درختان با انگیزه خورشید بر آسمان سر می‌کشند و هیچ‌گاه به تماشای

حیات خانه همسایه نمی‌نشینند."

مقدمه

یکی از جدیدترین مباحث حقوقی که ابعاد گوناگون آن در زندگی خصوصی تک تک اشخاص قابل طرح است، حقوق حریم خصوصی است. هدف ما بررسی این حق، در دو نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا می‌باشد. قبل از ورود به متن اصلی پژوهش، ابتدائاً سعی کرده‌ایم به صورت خیلی کوتاه و مختصر اهداف اصلی خود را از انجام این پژوهش و سوالاتی که در رابطه با این موضوع در ذهنمان شکل گرفته است و دلایل و ضرورت انجام پژوهش را بیان کنیم. و همینطور در این مقدمه سعی شده است به ادبیاتی که راجع به این موضوع وجود دارد و تحقیقاتی که قبلاً در رابطه با حریم خصوصی شده است هم اشارتی بشود و تفاوت کار خود را با آن‌ها بیان کنیم.

۱- طرح مسأله

انسان موجودی اجتماعی است و همواره خواسته است در میان گروهی از هم‌نوعان خود زندگی کند. وی همواره از بدو خلقت به برکت دو استعداد لازم و ملزوم تنهایی و معاشرت جویی، کنش‌های مختلفی را هم در خلوت و هم در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند پدیدار می‌سازد و در این دو عرصه همواره نگران آن است که مبادا دیگران با مزاحمت‌ها و تعرضات خود، امنیت خلوت و تنهایی او را حتی درون جامعه برهم زنند.

حریم خصوصی قلمروی از زندگی شخص است که یک انسان متعارف با درک نیازهای جامعه در هیچ وضعیتی تجاوز به آن را مجاز نمی‌شمارد. حریم خصوصی در زمره حقوق بنیادین اعطا شده به انسان‌هاست که می‌توان آن را ناشی از آزادی اولیه انسانی تلقی کرد. ماهیت آن با هویت و شخصیت انسانی پیوند دارد و لذا در طول تاریخ همپای رشد فکر و تمدن بشری، مفهوم و مصادیق آن متحول گردیده است. در قرآن مجید، در سوره‌های نور (آیات ۱۹ و ۲۷ و ۲۸) و الحجرات (آیه ۱۲) و در کلام حضرت محمد(ص) و امامان بر ضرورت احترام به حریم خصوصی تأکید شده است.

در بسیاری از معاهدات بین‌المللی درباره‌ی حقوق بشر، حریم خصوصی به رسمیت شناخته شده است. در ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، ماده

۱۸ اعلامیه اسلامی حقوق بشر قاهره (مصوب ۵ اوت ۱۹۹۰)، ماده هشت کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (مصوب ۱۹۵۰)، ماده هفت منشور حقوق بنیادین اتحادیه اروپا، ماده ۱۱ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (مصوب ۱۹۶۹) و ... به این حق اشاره شده است.

حریم خصوصی از جمله حقوقی است که انسان‌ها به دلیل نیازهای شخصی از یک طرف به آن وابسته‌اند و از طرف دیگر به دلیل ضرورت زندگی جمعی مکلفند این حق را نسبت به دیگران به رسمیت بشناسند. اما امروزه با گسترش ابزارهای اطلاع‌رسانی و استفاده گسترده از اینترنت، این حق به یکی از چالش برانگیزترین مسائل حقوق بشر تبدیل شده است. گسترش فناوری‌ها و ازدیاد ابزارهای پیشرفته که امکان تجسس در امور دیگران را به راحتی فراهم می‌سازند، نگرانی فراوانی درباره از میان رفتن برخی انتظارات مشروع از حریم خصوصی ایجاد کرده است که پیشتر مسلم فرض می‌شدند. توسعه‌ی وسایل فنی، دوربین‌های فیلمبرداری و تلفن‌های همراه روشن ساخته است که ما اکنون با چالش‌های جدید و جدی روبرو هستیم که می‌بایست توسط قانونگذار حل گردد. این ابزارها اکنون همه جا مورد استفاده قرار می‌گیرند. در دوران اینترنتی حاضر در کمتر از چند ثانیه مقادیر فراوانی اطلاعات جمع می‌شود، ذخیره می‌شود و با اطلاعات دیگر ترکیب می‌گردد. ناگفته روشن است که نشر کنترل نشده و استفاده از اطلاعات مربوط به دیگران تهدیدی جدی علیه آزادی افراد است. از این رو ضرورت دارد که معیارهایی برای حمایت از افراد و اطمینان از اینکه وسایلی برای کنترل نشر و استفاده از اطلاعات مربوط به آن‌ها فراهم است، تعیین شود.

مسائل مربوط به حریم خصوصی در همه حوزه‌ها مطرحند و جدال‌های دانشگاهی در این زمینه در بیشتر رشته‌های علوم انسانی مانند فلسفه، علوم سیاسی، حقوق، اقتصاد، جامعه‌شناسی، تاریخ و ... وجود دارد. نویسندگان تقریباً در اینکه حریم خصوصی اشاره به چه چیز دارد، هم داستانند، اما تعریف واحدی برای این مفهوم وجود ندارد. سن، جنس، موقعیت اقتصادی و اجتماعی و نژاد در تلقی نسبت به حریم خصوصی مؤثرند. همچنین تفاوت‌های چشمگیری میان کسانی که از لحاظ این فاکتورها وضعیت یکسانی دارند، قابل مشاهده است. علیرغم مسائل اساسی و مفهومی که حقوق حریم خصوصی را با مشکل مواجه کرده است؛ در عمل اکثر نظام‌ها که بر روی این موضوع کار کرده‌اند، دریافته‌اند که دست کم از لحاظ نظری، یک دولت می‌تواند شهروندان خود را در برابر افشای اطلاعات خصوصی آن‌ها مورد حمایت قرار دهد و حریم خصوصی باید به عنوان لازمه‌ی زندگی مدرن توسط عرف و قانون مورد حمایت قرار گیرد.

نظر به ضرورت‌های فوق، حریم خصوصی برای سال‌ها یک موضوع مهم حقوقی بوده است. نهادهای قانونگذاری و قضایی در برابر چالش‌های مربوط به آن واکنش‌هایی اتخاذ کرده‌اند، به طوری که امروزه جلوه‌هایی از حق بر زندگی خصوصی در قوانین و بخشی در رویه‌ی قضایی نظام‌های مختلف حقوقی نمود یافته است. این نظام‌ها حق کرامت شخصی و حریم خصوصی را به روش‌های مختلف مورد

حمایت قرار داده‌اند و این امر موضوع بسیاری قوانین در کشورهای مختلف است. در این میان، دو کشور جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا به عنوان دو کشور از دو قاره مختلف، با ویژگی‌های فرهنگی و مذهبی و ساختار حکومتی متفاوت، در زمینه حریم خصوصی حرف‌ها برای گفتن دارند. ایران، کشوری اسلامی با نظام حکومتی مبتنی بر ولایت فقیه است که قوانین و مقررات خود را مبتنی بر شرع قرار داده و در زمینه حریم خصوصی تکیه خود را به احکام شریعت مانند عدم تجسس در زندگی خصوصی دیگران، غیبت و ... قرار داده است. اما آمریکا کشوری با نظام حکومتی لیبرال دموکراسی می‌باشد که اساس و تکیه خود را متأثر از اصول لیبرالیسم، بر احترام و رعایت حقوق و آزادی‌های فردی از جمله حریم خصوصی قرار داده است. کوشش این پژوهش آن است که با یک مطالعه تطبیقی در قوانین و مقررات این دو کشور، میزان احترام این دو کشور به حریم خصوصی شهروندانشان را بسنجد. شاید این ایراد وارد باشد که مقایسه این دو کشور با دو فرهنگ و مذهب و ساختار حکومتی متفاوت، کار چندان درست و علمی‌ای نباشد اما از دل همچنین مقایسه‌ها و مطالعاتی است که گاه به نتایجی شگفت می‌رسیم. خصوصاً برای کشوری مانند ایران که در زمینه حریم خصوصی سابقه چندان‌ی ندارد و به چنین مطالعاتی نیاز مبرم داریم.

۲- سوال پژوهش

آیا در دو نظام حقوقی ایران و آمریکا، قوانین حمایتی خاصی در زمینه حریم خصوصی وجود دارد و این قوانین توانایی صیانت از حریم خصوصی شهروندان را دارند؟

۳- فرضیه پژوهش

قوانین و مقررات ایران و آمریکا، از جامعیت مورد نیاز در حمایت از حق حریم خصوصی برخوردار نبوده و به علت فقدان یا کمبود ضمانت اجرایی لازم در این حوزه، قادر به صیانت از حریم خصوصی افراد نیستند و ما شاهد نقض مکرر حریم خصوصی افراد در این دو کشور هستیم.

۴- هدف پژوهش

مهمترین هدف انجام این پژوهش، شناساندن اهمیت این حق به عنوان یک حق اساسی شهروندان به جامعه و در نتیجه شناسایی و به رسمیت شناخته شدن آن است تا شهروندان در پناه این حق بتوانند در حوزه‌ی خصوصی خود به دور از مداخلات ناروای دولتمردان و افراد جامعه و بدون ترس از بازرسی، نظارت، جاسوسی، فشار، دخالت و ... به زندگی خود ادامه دهند.

۵- ضرورت پژوهش

همانطور که اشاره شد حریم خصوصی به یکی از مهمترین مسائل حقوق بشر در عصر جدید تبدیل شده است. در جهان امروز که قدرت، توان و سرعت فناوری‌های اطلاعاتی و در نتیجه، توان بالقوه تجاوز به حریم خصوصی افراد رو به افزایش است، به وضوح می‌توان توجه خاص اما ناکافی سیاستگذاران و واضعان را نسبت به مفهوم حریم خصوصی مشاهده کرد. امروزه محتوای اکثر قریب به اتفاق سایت‌های اینترنتی در حال حاضر دروغ، تهمت، هتک حرمت افراد به منظور بهره‌برداری‌های سیاسی و بعضاً سنجش عکس‌العمل‌ها در قبال رویدادها و در واقع، نوعی افکارسنجی به نفع سیاست است. به نظر می‌رسد که با توجه به اینکه حق حریم خصوصی سابقه چندانی در ایران ندارد، بررسی این حق در دیگر کشورها و به نوعی استفاده از تجربیات آن‌ها در زمینه تصویب قوانین و عملکرد آن‌ها در رعایت حریم خصوصی افراد بتواند کمک شایانی به وضعیت مبهم کنونی این حق در ایران بکند. در این میان، کشور آمریکا به عنوان یکی از پیشروترین کشورها در زمینه حریم خصوصی و بهره‌گیری کشورهای اروپایی از این حقوق، برای مقایسه تطبیقی به نظر می‌رسد گزینه خوبی باشد.

۶- روش پژوهش

در این پژوهش از روش توصیفی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی، استفاده کرده‌ایم.

۷- پیشینه پژوهش

در ارتباط با حق حریم خصوصی، پایان‌نامه‌های متفاوتی به نگارش درآمده است که هر کدام از یک زاویه به موضوع حریم خصوصی نگریسته‌اند. پایان‌نامه‌ای در دانشگاه امام صادق (ع) با عنوان «حمایت کیفری از حریم خصوصی در زمینه اطلاعات: مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق کیفری ایران و ایالات متحده آمریکا» توسط آقای فرید محسنی به نگارش درآمده است که در آن محقق معتقد است که تمام مصادیق حریم خصوصی جزئی از حریم خصوصی اطلاعات است و جنبه اطلاعاتی دارد و با همین پیش فرض به بررسی حریم خصوصی از جنبه کیفری در ایران و آمریکا و فقه امامیه پرداخته است. اما این پژوهش درصدد است که حریم خصوصی را از جنبه حقوق بشری در ایران و آمریکا مورد مطالعه قرار دهد و میزان احترام این دو کشور به حریم خصوصی شهروندان و قوانین این دو کشور در این زمینه را بسنجد. پایان‌نامه آقای فهیم مصطفی‌زاده با عنوان «جایگاه حق خلوت در حقوق کیفری» که در سال ۱۳۸۴ در دانشگاه قم دفاع شده است به بررسی حق خلوت در نظام کیفری ایران و مجازات‌هایی که برای ناقضان حریم خصوصی در نظام جزایی ایران تعیین شده پرداخته است. اما این پژوهش سعی دارد علاوه بر بررسی مختصر مجازات‌های در نظر گرفته شده برای ناقضان حریم خصوصی در ایران، به نظام جزایی آمریکا هم نگاهی بیندازد و از زاویه موازین حقوق بشری به این

مسأله بنگرد. پایان نامه آقای جعفر حسنی با عنوان «حمایت کیفری از حریم خصوصی در فضای سایبر» که در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه شهید بهشتی دفاع شده به وضعیت حریم خصوصی در فضای سایبر و جرایم و مجازات‌های مرتبط با آن پرداخته است، اما این پژوهش تلاش می‌کند علاوه بر بررسی حریم خصوصی در فضای سایبر، به دیگر جنبه‌های حریم خصوصی مانند حریم فیزیکی و اماکن و جسمانی و ... هم بپردازد. پایان نامه خانم مائده میرشمس شهشهبانی، با عنوان حمایت از حریم خصوصی در جریان تحقیقات مقدماتی که در سال ۱۳۸۶ در دانشگاه تهران دفاع شده است به صورت جزئی به بررسی حریم خصوصی متهمان در جریان تحقیقات مقدماتی پرداخته است. ما در این پژوهش قصد نداریم به صورت موشکافانه و جزئی وارد مقوله تحقیقات مقدماتی شویم، هر چند اشاره‌ای گذرا به این مقوله خواهیم داشت. اما چند کتاب هم در رابطه با حریم خصوصی به رشته تحریر در آمده است؛ از جمله کتاب «حقوق حریم خصوصی»، تألیف آقای باقر انصاری. نویسنده در این کتاب ابتدا به بررسی بنیادهای نظری حق حریم خصوصی و مصداق‌های آن پرداخته است و سپس به صورت مختصر به بررسی این حق در چند کشور مختلف پرداخته است. همچنین کتاب آقای فرید محسنی با عنوان «حریم خصوصی اطلاعات (مطالعه کیفری در حقوق ایران، ایالات متحده آمریکا و فقه امامیه)» در این زمینه وجود دارد که همان پایان‌نامه خود را تبدیل به کتاب کرده‌اند.

۸- سازمان‌دهی پژوهش

این پایان‌نامه در سه بخش تنظیم شده است. بخش اول به بیان کلیاتی در رابطه با حق حریم خصوصی پرداخته است. در این بخش ما مفهوم و پیشینه و مصادیق حق حریم خصوصی را مورد بررسی قرار داده‌ایم. در بخش دوم سعی شده است تا رابطه دولت و حریم خصوصی؛ و نگاهی که دولت‌های مختلف به حریم خصوصی دارند به اختصار بررسی شود. و در نهایت، در بخش سوم تلاش کرده‌ایم تا با نگاهی بی‌طرفانه و عاری از هرگونه جهت‌گیری، قوانین مربوط به حریم خصوصی در ایران و آمریکا را مورد مطالعه قرار دهیم.

بخش اول

کلیات

حمایت از فرد و کرامت انسانی مخلوق نگرش‌های مبتنی بر حقوق طبیعی و ضرورت‌هایی است که در طول تاریخ به تدریج متحول شده است. از قرن شانزدهم حقوق مذکور در اعلامیه‌های حقوق گنجانده شد تا یک تضمین اساسی برای رعایت حقوق فردی ایجاد شود. اعلامیه حقوق استقلال آمریکا و لایحه حقوقی ویرجینیا (۱۷۷۶)، اعلامیه حقوق انگلستان (۱۶۸۸)، اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه (۱۷۸۹) و سایر اعلامیه‌های حقوق بشر در دوران معاصر بیان‌گر کوشش‌های جدی است که در این زمینه می‌شود.

«حقوق و آزادی‌هایی که انسان از آن، چه در حقوق الهی و طبیعی و چه در حقوق موضوعه برخوردار است، برخی شامل حقوق و آزادی‌هایی می‌شود که اشخاص عمومی مانند دولت و یا اشخاص خصوصی حق تعرض به آن را ندارند و دولت نیز موظف به پاسداری از آن‌ها و برخورد با کسانی است که به آن‌ها تعرض نمایند (نسل نخست حقوق بشر یا حقوق مدنی و سیاسی). دسته‌ی دیگر از حقوق شهروندان، حقوقی هستند که برخلاف حقوق مدنی و سیاسی، تحقق و اجرای آن‌ها منوط به مداخله‌ی دولت و دیگر اشخاص عمومی و ایجاد تشکیلات مناسب اداری برای ارائه‌ی آن‌ها به مردم جهت رفع نیازمندی‌های آن‌ها می‌باشد (نسل دوم حقوق بشر یا حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی). دسته‌ی سوم از حقوق بشر شامل حقوق همبستگی است که لازمه و پیش‌شرط نسل نخست و دوم حقوق بشر است و آن‌ها را تقویت و تکمیل می‌نماید (نسل سوم حقوق بشر یا حقوق همبستگی). و نسل چهارم حقوق بشر هم شامل بیوئتیک یا اخلاق زیستی، حمایت در برابر خطرات ناشی از رایانه و ... می‌باشد»^۱.

حق حریم خصوصی در زمره‌ی نسل نخست حقوق بشر یا حقوق مدنی و سیاسی محسوب می‌شود. «حق‌های مدنی و سیاسی، بطور عمده به دنبال حمایت از اصل اختیار و استقلال شهروندان هستند»^۲. حق حریم خصوصی بیش از آنکه جنبه مثبت داشته و اختیار معین یا نتیجه‌ی ایجابی دیگری را به همراه آورد جنبه سلبی داشته و منع سایرین اعم از دولت یا بخش خصوصی از مزاحمت و دخالت در حوزه خصوصی افراد را افاده می‌کند و منظور از حوزه خصوصی نیز چیز است که انسان می‌خواهد مخفی و غیر قابل دسترس دیگران باقی بماند یا آنچه تصمیم‌گیری درباره آن مستقلاً بر عهده خود انسان می‌باشد.

«حریم خصوصی» یا «حق خلوت» ترجمه‌ای از واژه Privacy است. «در نوشته‌های فارسی معادل این واژه «حق فردی»، «حق ویژه فردی»، «حق شخصی»، و «زندگی خصوصی» ترجمه شده که بجز آخری اصلاً دقیق نیستند، چون اشاره مشخص به نوع حق ندارد. در ضمن، حقوق فردی اعم از Privacy است. این مفهوم تأکیدی است بر بخشی از حقوق فردی که فقط مربوط به «خلوتگاه» فرد

۱. عباسی، بیژن، حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین (سه نسل حقوق بشر در اسلام، ایران و اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای)، نشر دادگستر، چاپ اول، پاییز ۱۳۹۰، صص ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۴۰.

۲. راسخ، محمد، حق و مصلحت، مقالاتی در فلسفه حقوق، فلسفه حق و فلسفه ارزش، تهران، نشر طرح نو، ۱۳۸۱، ص ۱۶.

می‌شود. واژه «حریم خصوصی» به دو دلیل ترجیح دارد. نخست از نظر شکل کاملاً متمایز از سایر حقوق فردی مثل آزادی‌های اجتماعی، سیاسی، مالی و ... است. دوم، این واژه سعی می‌کند تا حرمت این حق را اثبات کند و آن را جزئی از حقوق طبیعی فرد قلمداد کند. به این ترتیب حق حریم خصوصی را باید اخص از حقوق فردی پنداشت و نباید آن را با سایر حقوقی که فرد در حیطه اجتماع، فرهنگ، سیاست و ... دارد یکی پنداشت گرچه در عمل تفکیک منجز و قطعی با برخی از آنها نمی‌توان ایجاد کرد. به همین دلیل سیستم‌های حقوقی بیش از پیش به تمیز و تفکیک این رشته از سایر رشته‌های حقوقی اهمیت می‌دهند و در اغلب موارد قوانین سخت و دقیقی را در این عرصه تصویب کرده‌اند. با این وصف به دلیل آنکه تاریخ ما از سیر تحولاتی که فرد را منشأ بسیاری از حقوق می‌دانسته به دور بوده، درک واقعی این مفهوم و انتخاب یک واژه مناسب به نظر کمی دشوار می‌آید»^۱.

در این بخش به بررسی اساسی‌ترین مباحث مربوط به حریم خصوصی که به پیدایش و توسعه آن کمک شایانی نموده‌اند، می‌پردازیم. اصطلاح حریم خصوصی در زبان عادی به صورت همان بحث‌های فلسفی، سیاسی و حقوقی استفاده شده است و هنوز تعریف ساده یا تحلیل یا معنی اصطلاحی در مورد آن وجود ندارد. هرچند ریشه اصلی آن همچنان در حوزه مباحث فلسفی است. هنوز برداشت یکسانی از این اصطلاح وجود ندارد و آشفتگی در خصوص معنا، ارزش و حوزه حریم خصوصی ادامه دارد.

۱. حمایت از داده (حمایت قانونی از حریم خصوصی اشخاص در فضای سایبر)، دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک کشور، ۱۳۸۱.

۱- اهمیت حریم خصوصی

اهمیت حریم خصوصی بویژه با توسعه‌ی روزافزون فناوری‌ها و نیز اقتدارات حکومت‌ها بر هیچکس پوشیده نیست. توجه به حریم خصوصی به عنوان یکی از اساسی‌ترین مصادیق حقوق بشر، از توجه به شأن و منزلت انسانی و ارزش‌های مبتنی بر انواع آزادی‌ها نشأت گرفته و امروزه به یکی از مهمترین مسائل حقوق بشر در عصر جدید تبدیل شده است.

حمایت از حریم خصوصی به راستی حمایت از غایات مهم انسان در جامعه‌ای آزاد و دموکراتیک است. حریم خصوصی به عنوان یکی از بنیادی‌ترین حقوق بشری، پیامدهایی متعدد به همراه دارد که از اساسی‌ترین آن‌ها حفظ کرامت انسانی است، «لذا حمایت از شخصیت انسان مستلزم حمایت از حریم خصوصی است»^۱. «حق بر حریم خصوصی ارتباط تنگاتنگی با کرامت انسانی دارد و مانع از آن می‌گردد که اطلاعات راجع به زندگی خصوصی، به وسیله‌ای جهت اعمال سلطه و استفاده‌ی ابزاری از انسان‌ها تبدیل شود یا آبرو و حیثیت افراد با افشای اطلاعات خصوصی آن‌ها آسیب ببیند»^۲. مزیت دیگر حریم خصوصی، احساس امنیت است که به افراد داده می‌شود. فرد کاملاً مطمئن است که روابط شخصی‌اش محفوظ خواهد ماند و با علم به این محفوظ بودن و مصون ماندن امنیت خاطر می‌یابد. حریم خصوصی با آزادی و استقلال انسان و حق بر تعیین سرنوشت برای خود ارتباط مستقیم دارد. زیرا فضای لازم برای رشد و تکامل شخصیت افراد را فراهم می‌آورد که با تعقیب غایات و اهداف خصوصی، درجات مختلفی از صمیمیت را مطابق با میل خود با دیگر هم‌نوعان برقرار کنند و بویژه در عرصه‌ی ابراز عواطف و احساسات، شخصیت خود را شکوفا سازند. افراد در این محدوده به ارزیابی خود پرداخته و به نقد خود می‌پردازند.

هر چند افراد جامعه بر اثر داشتن ارتباطات اجتماعی وسیع با کنشگران دارای وجوه مشترک رفتاری هستند اما هر یک از آن‌ها دارای حریم خصوصی می‌باشند که مربوط به امور شخصی و خانوادگی و روابط میان فردی است. حق بر داشتن حریم خصوصی، نگاهبان اراده‌ی آزاد انسان و فاعلیت اخلاقی اوست و زندگی شخصی انسان را از گزند دخالت دیگران و نهادهای سیاسی محفوظ می‌دارد و سبب می‌شود تا او استقلال و آرامش لازم را برای طراحی و پیگیری زندگی‌ای که خوب و متعالی می‌داند دارا باشد. بدون حریم خصوصی، هیچ فردی زمینه و امکان شکل دادن به زندگی خوبی را ندارد که بتواند موضوع اخلاقی خود یا دیگران واقع شود. در بیان اهمیت این حق، همین بس که وقتی فردی به صرف زندگی در اجتماع نتواند حوزه‌ی فردی و مستقلاً داشته باشد چگونه می‌توان از شخص بودن و شخصیت مستقل وی صحبت کرد و وی را صاحب حق و تکلیف دانست.

1. Inness, J. *Privacy, Intimacy and Isolation*, Oxford University Press, Oxford, 1992, p. 23.

۲. انصاری، باقر، حقوق ارتباط جمعی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، تابستان ۱۳۸۶، ص ۲۳۲.

«اساساً حریم خصوصی ارائه‌کننده مهم‌ترین معیارهای شناخت فرد در جامعه است. جامعه با نظارت بر بخش‌هایی از زندگی، ذهن، شخصیت و در واقع اطلاعات مربوط به هر فردی به این شناخت دست می‌یابد. توجه و احترام به یک شخص در گرو احترام به حریم خصوصی اوست. نهادهای حریم خصوصی ابزار توجه و احترام به افراد در کنار حفظ اسرار آنان را فراهم می‌سازند و اهتمام افراد در این راستا زمینه‌ساز شکل‌گیری استانداردهای لازم برای آن است»^۱.

به تعبیر هابرماس، به رسمیت شناخته شدن حقوق شهروندان در حوزه خصوصی است که امکان شرکت شهروندان را در حوزه عمومی و بسیاری از نهادهای جامعه مدنی امکان‌پذیر می‌سازد.^۲

حریم خصوصی متضمن رشد و شکوفایی فکری و معنوی فرد و سلامت روحی اوست که این امر، جامعه سالم را پدید می‌آورد و مهم‌ترین جلوه‌ی آن در حریم خصوصی عقیده متجلی می‌شود. فرد با اطمینان کامل به این مهم که عقاید او که حریم خصوصی فکری‌اش تلقی می‌شوند برای او تبعات زیان‌آوری نخواهند داشت و جز با رضایت خود ملزم نیست که آنان را برای دیگران افشا نماید، به ارزیابی و ارتقای آنان می‌پردازد و بدین ترتیب به کمال فکری مطلوب خود که رضایت درونی را برای او به ارمغان می‌آورد، نایل می‌شود. وجود حریم خصوصی عقیده و افکار، به سلامت اخلاقی جامعه نیز به نوعی کمک می‌کند. وقتی شما در گزینش که صرفاً ممکن است به خاطر عقایدتان رد صلاحیت شوید، عقاید واقعی خود را بروز نمی‌دهید و پاسخ‌هایی را که مطلوب مصاحبه‌کنندگان شماست بیان می‌دارید هم از لحاظ روحی آسیب می‌بینید و هم اینکه در این نظام شما یک دروغگوی حرفه‌ای می‌شوید. کما اینکه اعتماد افراد نسبت به یکدیگر به کلی سلب می‌شود و نیز حقیقت‌آزاداندیشی که رهایی از هرگونه جبر بیرونی است، مخدوش می‌گردد.

«اهمیت حق بر حریم خصوصی به اندازه‌ای است که امروزه تقریباً تمام کشورها حق حریم خصوصی را به گونه‌ی صریح یا ضمنی در قوانین اساسی خود پذیرفته‌اند و دست‌کم به حق قابل تعرض نبودن مسکن و خصوصی بودن ارتباطات اشاره کرده‌اند. در آن کشورهایی نیز که حق حریم خصوصی، صریحاً در قانون اساسی پیش‌بینی نشده است، نظیر ایالات متحده، ایرلند و هلند، دادگاه‌ها این حق را از دل دیگر مقررات استخراج کرده‌اند. همچنین در برخی از کشورها مانند فرانسه، کنوانسیون‌های بین‌المللی که حریم خصوصی را به رسمیت شناخته‌اند وارد قوانین داخلی شده و خلأ موجود در نظام حقوقی این کشورها را پر کرده‌اند»^۳.

۱. محسنی، فرید، حریم خصوصی اطلاعات (مطالعه کیفی در حقوق ایران، ایالات متحده آمریکا و فقه امامیه)، انتشارات دانشگاه امام

صادق(ع)، چاپ اول، ۱۳۸۹، ص ۶۰۴

۲. ر.ک: کاتوزیان، ناصر و دیگران، حکومت قانون و جامعه مدنی، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، چاپ اول، پاییز

۱۳۸۵، ص ۱۳۶.

۳. انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، نشر سمت، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۶، ص ۵۳.

۲ - مفهوم حریم خصوصی

تعاریف حقوقی برخاسته از دیدگاه‌های مختلف است. مبانی نظری هر صاحب نظر در تعریف تأثیر می‌گذارد. بویژه حریم خصوصی از موضوعاتی است که به لحاظ ارتباط با انسان و جامعه مفهومی نسبی را در خود جای داده است. ولیو به درستی بحث کرده که حق حریم خصوصی ریشه بسیار عمیق و قدیمی در فرهنگ‌های مختلف دارد، اما امروزه این حق در نظام‌های حقوقی جایگاه خاصی پیدا نموده و حمایت‌های خاص از آن اعمال می‌گردد.^۱ در این بحث، قبل از اشاره به تعاریف ارائه شده، ابتدا دیدگاه‌های کلی در مورد حریم خصوصی را مطالعه می‌نماییم.

۲-۱- دیدگاه‌ها

گرچه اصولاً ارائه تعریف جامع از هر واژه‌ای در علوم انسانی امر دشواری است ولی این دشواری در مورد «حریم خصوصی» دو چندان است. زیرا مفهوم آن ریشه‌های عمیق و مرتبط با انسان و جامعه در بستر زمان دارد. انسان‌ها و فرهنگ‌های گوناگون در تعیین حریم خصوصی تأثیرگذار هستند. به همین لحاظ علیرغم کاربرد بسیار زیاد آن در مکالمات روزمره و ورودش به متون قانونی، تاکنون تعریف مورد وفاقی از آن ارائه نگردیده است. از سوی دیگر تعیین قلمرو دامنه حریم خصوصی با سیاست‌های تقنینی و میزان آزادی‌های مجاز اجتماعی و ارزش‌های مورد حمایت جامعه مرتبط است. امروزه آزادی اندیشه، داشتن خلوت در مکان خصوصی و منزل، کنترل بر جسم و اطلاعات شخصی، مصونیت از نظارت‌های مختلف دیگران از طرق گوناگون نظیر استراق سمع و دوربین‌های مخفی، منع تفتیش و تجسس، دستیابی به پست الکترونیکی، سایت‌های مورد علاقه و ... جلوه‌هایی از موضوعات مرتبط با حریم خصوصی تلقی می‌گردند. در ایامی نه چندان دور، به دلیل عدم دستیابی به فناوری‌های جدید امکان نقض حریم خصوصی در آن زمینه به ذهن نیز خطور نمی‌کرد. نظریه‌پردازان حقوقی و قضات همواره هنگام مواجهه با حریم خصوصی و تعیین قلمرو آن از دشواری ارائه تعریف قانع کننده شکوه کرده‌اند. صاحب نظران دلیل سختی آن را به انحاء مختلف توجیه نموده‌اند:

آرتور میلر^۲ نویسنده آمریکایی (۱۹۱۵)، حریم خصوصی را مفهوم بسیار مبهم دانسته، ویلیام بی‌نی^۳ حقوق‌دان آمریکایی (۱۹۹۴) معتقد است مشکلات جدی در تعریف و قلمرو این حق وجود دارد و تام‌گرتی^۴ حقوق‌دان و فیلسوف آمریکایی (۱۹۷۷) برای آن خصیصه تغییرپذیری قائل است.^۵

در مورد هویت آن نیز اختلاف نظر است. ابهام‌های نهفته در ذات مفهوم خلوت بر پیچیدگی‌های

1. Volio, Fernando. *Legal Personality, privacy and the Family Life, in The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, edited by Henkin, Columbia University Press, New York, 1981.

2. Arthur Miller

3. William Beane

4. Tom Gerety

5. انصاری، باقر، حمایت از حریم خصوصی، اداره کل پژوهش و تدوین و تنقیح مقررات ریاست جمهوری، ۱۳۸۴، ص ۱۲، به نقل از: Solvo, Daniel J., *Conceptualizing Privacy*, California Law Review, 2002, vol. 90, p. 1088.

آن افزوده و مباحث حقوقی آن را دشوارتر ساخته است. برخی حق خلوت را همچون منفعتی^۱ می‌دانند که با ارزشی اخلاقی همراه است، در حالی که برخی دیگر آن را حقی اخلاقی یا قانونی می‌دانند که باید جامعه یا حقوق از آن حمایت کنند. به عقیده برخی اندیشمندان اگر خلوت حق باشد، از نوع حق منفی^۲ است که نظیر مفهوم آزادی منفی مستلزم تکالیفی برای دیگران مبنی بر امتناع از اعمال خاصی است که استیفای آن توسط دارنده حق را غیرممکن می‌سازد.^۳

در مورد استقلال مفهوم حریم خصوصی دو دیدگاه کلی وجود دارد:

۱. برخی حریم خصوصی را حقی مستقل نمی‌دانند و معتقدند می‌توان آن را در قالب دیگر منافع و حقوق بویژه حق امنیت، مالکیت و نظائر آن مورد حمایت قرار داد. بر این مبنا نظریات شکاکانه و انتقادی نسبت به حق حریم خصوصی وجود دارد. بعضی از این نظریات حق بر خلوت را انکار و بعضی دیگر آن را از جمله منافع می‌دانند که ذیل سایر حقوق و منافع می‌گنجد. از جمله نویسندگانی مانند ریچارد پوسنر^۴ (۱۹۸۱) که به عدم کفایت منافع شخصی مورد حمایت حریم خصوصی معتقدند و یا روبرت بورک^۵ (۱۹۹۰) که آن را فاقد مبانی نظری حقوقی قلمداد نمودند. حتی فمینیست‌ها مانند کاترین مکینان^۶ (۱۹۸۹) و ژان ب الشتین^۷ (۱۹۹۵) در مقام انتقاد به این حق، نگران جنبه‌های تیره‌تر حریم خصوصی و بکارگیری آن به عنوان پوششی برای استیلا، تحقیر و سوء استفاده از زنان هستند. در عین آنکه می‌تواند عدم مداخله دیگران را به دنبال داشته باشد، همزمان قلمرو و موقعیتی فراهم می‌سازد که می‌تواند سرپوشی برای سلطه و فشار و لطمه به زنان محسوب گردد. هر چند در برخی موارد نظریات متعادل‌تری مانند آنیتا آلن^۸ (۱۹۹۸) در تأیید برخی جنبه‌های مثبت حریم خصوصی ابراز گردیده ولی در یک جمع بندی کلی، فمینیست‌ها قائل به عدم استقلال حق خلوت به عنوان حقی مستقل می‌باشند. به هر حال شاخصه این نظریه آن است که نهایتاً حریم خصوصی را حقی مستقل نمی‌دانند بلکه تحت سایر حقوق مورد وفاق قابل طرح است.^۹

1. Interest

2. Negative Right

۳. نوبهار، رحیم، حقوق کیفری و حوزه عمومی، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۶، ص ۱۹۹، به نقل از: Narreson, Jan, *Libertarian in: Lofollette, Hugh (ed.), Ethical Theory*, Blackwell, USA & UK, 2001, p. 314.

4. Richard Possner

5. Robert Bork

6. Katharine Mackinnon

7. Jean B. Elshtain

8. Anita Allen

9. DeCew, Judith, *Privacy*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, in: <http://plato.stanford.edu/Reductionists>.

این گروه که «تحویل‌گرایان»^۱ نامیده می‌شوند در فرانسه و آلمان و کشورهای دارای حقوق نوشته غلبه دارند.^۲ بطور کلی دو رویکرد اصلی در ادبیات مربوط به حریم خصوصی عبارتند از: تحویل‌گرایان و «انسجام‌گرایان»^۳. تحویل‌گرایان اساساً از منتقدان حریم خصوصی و منکر وجود مستقل آن هستند. در حالی که انسجام‌گرایان مدافع ارزش‌های اساسی و منافع مربوط به حریم خصوصی می‌باشند (دیدگاه دوم).^۴

دیدگاه «جودی جارویس تامسون»^۵ شاید مشهورترین دیدگاه تحویل‌گرایانه موجود باشد. حق حریم خصوصی در نظر وی عبارت است از مجموعه‌ای از حقوق؛ به عبارت دیگر، حق حریم خصوصی حقی «اشتقاقی»^۶ است. بدین معنا که نیازی به یافتن وجه مشترک در مجموعه حقوق راجع به حریم خصوصی نیست، زیرا اهمیت و توجیه حریم خصوصی خود از حقوق اساسی‌تر دیگری ناشی می‌شود. بسیاری از مفسرین از جمله اسکاتلون^۷ (۱۹۷۵) و جولی اینس^۸ (۱۹۹۲)، نظریات تامسون را مورد انتقاد قرار داده‌اند.^۹ اینان به نوعی همان مباحث تحلیلی در مورد حق را مطرح می‌نمایند که آیا حق‌های جدید کشف می‌شوند یا همچون پدیده‌ای نوین آفریده می‌شوند. مرحوم علامه طباطبایی بر این عقیده است که مقولات اعتباری بسته به نیازهای جامعه انسانی رفته رفته خلق می‌شوند.^{۱۰}

۲. برخی دیگر حریم خصوصی را حقی مستقل از سایر حقوق فردی می‌دانند و برای آن مفهومی مستقل از سایر مفاهیم حقوقی قائل هستند و لذا سعی در تعریف آن نموده‌اند. پیشروترین نظریه‌پردازان این گروه عبارتند از: آلن وستین^{۱۱} (۱۹۶۷)، چارلز فراید^{۱۲} (۱۹۷۰) و ویلیام پرنٹ^{۱۳}

۱. تحویل‌گرایی به عنوان یک دیدگاه، ریشه در فلسفه یونان قدیم داشته و به عنوان یک رویکرد در علوم مختلف از جمله فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی، مکانیک، ریاضی، هستی‌شناسی، زبان‌شناسی و فلسفه کاربرد دارد که مورد اخیر در اینجا مدنظر می‌باشد. چارچوب این رویکرد بطور کلی و بویژه در فلسفه مبتنی بر این باور است که مجموعه‌ها یا پدیده‌ها هر قدر هم که پیچیده باشند، مرکب از واحدهای ساده و بنیادی‌ترند و برای درک بهتر و ارائه تعریف، هر مفهوم به اجزاء خود قابل تحویل است. به عبارت دیگر، مفاهیم و تعاریف هر پدیده از قوانین بنیادین آن قابل استنتاج است. تحویل‌گرایان به احاله هر لایه از مفهوم مورد نظر به لایه زیرین خود اعتقاد دارند. برای مثال تعریف جسم انسان به عنوان مجموعه‌هایی از اتم‌ها، یا افکار انسان به ترکیباتی از ادراکات حسی بدون وضع صریح عنوان و اصطلاحی خاص. Reduction: احاله، احیاء، تقلیل، کاهش، تبدیل، اختصار.

- آریان‌پورکاشانی، عباس و منوچهر، فرهنگ دانشگاهی انگلیسی - فارسی، جلد دوم، انتشارات امیرکبیر، چاپ نهم، ۱۳۶۹، ص ۱۸۳۰.

2. DeCew, op .cit.

3. Coherentism

۴. اطلاعات بیشتر در: <http://plato.stanford.edu/>

<http://www.iep.utm.edu/coherent>

5. Judith Jarvis Thampson

6. Derivative Right

7. Scanlon

8. July Iness

9. DeCew, op .cit.

۱۰. رک: طباطبائی، محمدحسین، اصول فلسفه و روش رئالیسم، جلد ۲، قم، انتشارات صدرا، ص ۱۴۲.

11. Allen Westin

12. Charles Fried

13. William Parent